

Německo-československé vztahy na přelomu 20. a 30. let

Od konfliktního partnerství k otevřenému nepřátelství?

Dagmar Moravcová: Československo, Německo a evropská hnutí 1929–1933. 1. vydání. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2001, 388 stran, ISBN 80-86130-14-2.

Dagmar Moravcová je docentkou v oboru mezinárodních vztahů na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, kde rovněž zastává pozici vedoucí Katedry mezinárodních vztahů na Institutu politologických studií. Hlavní oblastí jejího odborného zájmu bylo vždy především Německo, respektive německá historie a politika zasazené do širších souvislostí formování a podoby mezinárodních vztahů v Evropě. O tom svědčí jak přehled přednášek a kurzů, které Moravcová na Fakultě sociálních věd vede, tak i její bibliografie (spoluautorka knih *Evropská politika sjednoceného Německa 1990–1999* a *Encyklopedie německých dějin*; kromě toho participovala také na přípravě řady učebnic v oblasti dějin a mezinárodních vztahů). Posledním dílem Dagmar Moravcové, která svým odborným zaměřením „kolísá“ mezi historií, filozofií (dějinami ideologií) a mezinárodními vztahy, je monografie *Československo, Německo a evropská hnutí 1929–1933*.

Již samotným názvem knihy si autorka vytkla značně rozsáhlý cíl – prezentovat vývoj československo-německých vztahů na pozadí vývoje evropské politiky v přelomových letech hospodářské krize, předznamenávajících nástup Hitlera coby německého kancléře a později „vůdce“. Jak sama uvádí, její snahou bylo „zabývat se česko(slovensko)-německými vztahy trochu netradičně“; tzn. že vedle roviny tzv. „velké politiky“ se již od přelomu 80. a 90. let minulého století zabývala také analýzou toho, jak se „velká politika“ odrážela v rovině „každodenní politiky“. Celkový obraz československo-německých vztahů ve zmiňovaném období pak doplnila i o „analýzu snah překročit některé vzájemné rozpory a důvody třenic mezi oběma státy globálnějšími koncepcemi sjednocení Evropy“.¹

V úvodní analýze dosavadního výzkumu československo-německých vztahů na přelomu 20. a 30. let Moravcová konstatuje, že československý výzkum se zatím spíše vyhýbal analýze činnosti německého Ministerstva zahraničních věcí i vztahům uvnitř Malé dohody v tomto období. Upozorňuje, že jsme stále nuceni spolehnout se především na dobové práce přímých účastníků (Beneš, Osuský, Šeba), přičemž tyto výklady „jsou koncipovány tak, aby hájily tehdejší Benešovu politiku“.² Sama autorka se při svém výzkumu spolehla především na archivní prameny československého (českého) Ministerstva zahraničních věcí a několika německých archivů, popřípadě na prameny, které již byly knižně publikovány; méně se spolehla na dobovou literaturu a memoáry, tedy na ty prameny, které mohou být výrazně ovlivněny „personálním vkladem“ autora, respektive pamětníka.

Po představení dosavadního stavu výzkumu daného tématu nás autorka seznamuje s východiskem, na nichž staví svou práci. Nejdříve nás snad až velmi stručně seznamuje s teoretickým problémem bilaterálního vztahu velmoc versus malý stát, kterému v praktické rovině odpovídá německo-československý vztah po „rehabilitaci“ Německa jako evropské velmoci po roce 1930. Moravcová ukazuje, jak se během 20. let velmi rychle rozpadl předpokládaný systém demokratické kolektivní bezpečnosti, který měl být garantován Společností národů, a byl velmi rychle vystřídán pokusem o „koncert velmocí“. Z jejího hlediska jde o nahrazení idealistického konceptu mezinárodních vztahů (témata jako spravedlnost, rovnoprávnost, konsenzus) realistickým konceptem (národní zájem, rovnováha moci apod.).

Autorka se domnívá, že k tomuto obratu dochází přibližně v polovině 30. let; osobně jsem toho mínění, že výrazy „čistého“ realismu bychom mohli nalézt ve „versailleské“ Evropě prakticky ihned po jejím vzniku (Rapallo, Locarno atd.). Aplikace teoretických modelů ani analýza vývoje mezinárodních vztahů v Evropě po roce 1918 nejsou ovšem primárním tématem recenzované práce, a proto se jimi na tomto místě nebudu více zabývat.

Již v počátku druhé, stěžejní části své práce (*Reality: Německo a Československo na přelomu 20. a 30. let*) nás Moravcová seznamuje s nejdůležitějšími třecími plochami v československo-německých vztazích, které se během meziválečného období prakticky nezměnily (otázka německé menšiny, ekonomické konkurence, asynchronního vývoje československé zahraniční a hospodářské politiky). Hlavní snahou je zde analyzovat, jak se pohled obou států na zmiňované problémy proměňoval v čase, respektive které události a změny měly vliv na změnu (ovšem častěji na stabilitu, respektive na vyhocení) pohledu na jednotlivá témata.

K zásadní proměně německé zahraniční politiky ve vztahu k meziválečnému Československu podle autorčina názoru dochází na počátku roku 1930. Nový německý kabinet, vedený konzervativním politikem Heinrichem Brüningem, stál na počátku cesty Německa „k postupnému vyřazení parlamentu a autoritativní vládě“.³ Po volebním úspěchu národních socialistů na podzim roku 1930, kdy se stali druhou nejsilnější stranou v Německu, dokonce dochází k jednáním mezi kancléřem a Hitlerem. Vedle radikalizace domácích politických poměrů dochází též k výrazné radikalizaci německé zahraniční politiky. Implicitně je ovšem Moravcová přesvědčena o tom, že tato radikalizace ještě není obratem k politice výboje: „*Od Locarna nevede přímá cesta k Mnichovu a válce.*“⁴ Naopak je přesvědčena o tom, že Locarno bylo „nakročením“ Německa na demokratickou dráhu v oblasti mezinárodních vztahů. Hovoří o kontrapozici vývojových linií „Locarno – Spolková republika Německo“ versus „Bismarck – Vilém II. – Hitler“. Již dříve jsem uvedl, že osobně se na Locarno⁵ dívám spíše jako na výraz realistické politiky (západo)evropských velmocí. Sama Moravcová uvádí, že si československý ministr zahraničí Beneš výsledky Locarna chybně idealizoval.⁶ Výsledkem autorčiny analýzy vnitropolitického vývoje v Německu i analýzy chování zahraničního úřadu je přesvědčení, že se podstata německé zahraniční politiky změnila teprve po lednu 1933 a po nástupu Hitlera, kdy se Německo začalo připravovat na výboj.

Nejdůležitějším problémem německo-československých vztahů nejen v analyzovaném období bylo nepochybně postavení německé menšiny v Československu. Status této menšiny podléhal doзору Společnosti národů, což podle autorčina názoru bylo v Československu chápáno jako křivda.⁷ Československo se snažilo udržet statut německých občanů jako příslušníků menšiny, zatímco politická reprezentace sudetských Němců usilovala o přiznání statutu druhého konstitutivního národa v Československu. Menšinová otázka se výrazně promítala i do československo-německých vztahů. K jistému oteplení došlo v období 1926–1928, kdy byly do československé vlády zahrnuty též některé politické subjekty německého obyvatelstva, v Německu pak dočasně převládl „nerevanšistický“ tón v zahraniční politice. Ani v tomto období nedošlo ovšem k navázání hlubších oficiálních vztahů mezi Německem a Československem (Beneš navštívil Německo v roce 1928 pouze soukromě). Německo se plně soustředilo na revizi poválečných dohod, přičemž se orientovalo především na Francii. To si uvědomuje také Moravcová, která vícekrát ukazuje, že československá (rozuměj Benešova) zahraniční politika do jisté míry kopírovala francouzské zájmy. Nedospívá ovšem k jasnému vyjádření, které je – alespoň podle mého názoru – v knize implicitně obsaženo; totiž že pokud byly německo-francouzské vztahy v klidnější periodě, bylo Československo německými politiky pouze přehlíženo, pokud ovšem německo-francouzské vztahy přešly do periody nedůvěry a rozporů, stávalo se Československo vhodným prostředníkem „nepříjemných zpráv“ (z Francie) či terčem ostrých rétorických výpadů (z Německa). V tomto smyslu bylo tedy Československo navzdory přesvědčení svých představitelů více subjektem než objektem mezinárodních vztahů.

hů, a to zejména poté, kdy se Francie soustředila na „usmíření“ s Německem, kterému místy obětovala i kvalitu vztahů se svými partnery na německé východní hranici (Locarno, odmítnutí prohloubení smlouvy s Polskem v roce 1929).⁸

Na analýze chování francouzského ministra zahraničních věcí a později také premiéra Aristida Brianda Moravcová jasně ukazuje, že francouzská zahraniční politika se od poloviny 20. let pokoušela o výstavbu komplexního systému stability mezinárodních vztahů. Briand sám navrhl vytvoření evropské federace na ekonomických základech, jejíž vznik a existence by otupily nejvýznamnější třecí plochy mezi evropskými státy (otázka hranic, menšin apod.). Briandův idealistický projekt byl ovšem především v Německu již od počátku chápán s despektem, jako snaha upevnit upadající francouzskou hegemonii v Evropě. Tyto pozice se ještě zvýraznily po změně hlavních politických reprezentantů obou zemí v oblasti zahraniční politiky, Brianda vystřídal nacionalisticky laděný Tardieu, Stresemanna pak premiér Brüning a ministr zahraničí Curtius. Myšlenka evropské integrace se tak z politických míst postupně přesunula do intelektuálních kruhů, popřípadě národohospodářských (v souvislosti se snahami najít lék na vypuknuvší hospodářskou krizi). Politické reprezentace se soustředily spíše na omezené návrhy integrativního charakteru.

Jedním z takových návrhů byl i návrh na zřízení německo-rakouské celní unie z března 1931, který byl ovšem oficiální československou politikou chápán jako pokus o „nepolitickou“ formu připojení (anšlusu) Rakouska k Německu. Československo si za svůj odmítavý postoj, který kopíroval francouzskou politiku, vysloužilo negativní reakci Německa. Realistický pohled ukazuje, že šlo o pokus Německa o vytvoření integrované střední Evropy s německou dominancí (projekt počítal též s Československem a s Rakouskem); i proto (obával se také ovládnutí československé ekonomiky sudetskými Němci) Beneš myšlenku širšího celního prostoru podmínil účastí další velmoci.⁹

Během let 1931–1932 došlo k vyvázání krizí zasaženého Německa z reparačních poplatků – nejdříve aplikací jednoletého Hooverova moratoria, později byly na lausannské konferenci reparační platby úplně ukončeny. Výrazně se zde projevil americký politický realismus; Německo nadále mělo splácet válečné půjčky (Spojeným státům), ovšem již nikoli reparační (především Francii).¹⁰ Na ženevské odzbrojovací (sic!) konferenci je pak koncem roku 1932 Německu přiznáno právo na rovnoprávnost ve zbrojení; ukazuje se, že komplexní bezpečnostní systém je mýtem a Evropa rychle směřuje k „velmocenskému koncertu“. To potvrdila také dohoda mocností „Paktu čtyř“ v roce 1934, byť nakonec nebyla ratifikována.

Po analýze mezinárodního vývoje se Moravcová soustřeďuje na každodenní vztahy mezi Německem a Československem. Na dokumentech ukazuje, že na německé straně byly nejvyostřenější postoje zemí sousedících s Československem (Saska, Bavorska, Pruska), zatímco centrální vláda byla v „jistých obdobích“ vstřícnější.¹¹ Navzdory radikalizaci zahraniční politiky se Německo až do roku 1933 snažilo vyhýbat otevřeným konfliktům s malým sousedem a soustředilo se na „drobný boj“. V průběhu hospodářské krize ovšem dochází k výraznému vyostření vztahů československých orgánů a sudetských Němců. Spojovacím článkem těchto dvou procesů se zdá německý velvyslanec v Praze Walter Koch, jehož vyjádření a zprávy kolísají mezi rétorickou propagandou a štváním. W. Koch tvrdil, že československé politické kruhy podceňují rozsah ekonomické a politické krize v Německu; Kroftovu účast s německou krizí pak prohlásil za přetvářku.¹³ Nemýlil se ovšem ve svém úsudku, že „rok 1932 je rokem citelného vyhrocení všech podstatných rozporů mezi oběma státy“. Domnívám se, že Moravcová v knize jasně dokumentuje, že československá politika byla v tomto období vůči Německu velmi zdrženlivá, což se o druhé straně říci nedá (připomeňme např. rétorickou propagandu, kdy úředník německého zahraničního úřadu hovoří o sudetských Němcích jako o „českých poddaných“).¹⁵ Připomeňme též značně paranoidní Kochovo hodnocení procesu s představiteli Jungsturmů: „Odsouzení mladíci (nejvyšší trest osmnáct měsíců) jsou označeni za oběti »molocha české psychózy z velezrady«.“¹⁶

Velkou pozornost autorka věnuje německo-československým hospodářským vztahům. Německo bylo největším obchodním partnerem ČSR, navzdory tomu jen obtížně vznikaly alespoň dílčí dohody upravující hospodářské vztahy mezi oběma zeměmi. Např. provizorní obchodní smlouva z roku 1920 nebyla nikdy nahrazena novou smlouvou; teprve v roce 1929 byl potvrzen zisk svobodných československých zón v Hamburku a ve Štětíně. Na německé investice do ČSR bylo pohlíženo s obavami (např. na snahu německých investorů odkoupit podniky v pohraničí zavřené během krize); podobně také Německo odmítalo některá opatření jako protiněmecká (např. obava z fúze „československého“ Prazdroje a „německého“ Gambrinusu jako kroku k počestění pivovarů, která v konečném důsledku znamenala zhoršení odbytu československého piva v Německu). S odporem centrální německé vlády se setkala i Baťova snaha zakládat pobočky v Německu.

Specifickým hospodářským, ale i kulturním problémem, kterému svou pozornost věnují také jiní autoři (vzpomínám na přednášky Jiřího Raka), je „bojkot“ německých filmů, k němuž došlo v roce 1930. Od jara mnohé československé tiskoviny vyjadřovaly přesvědčení o nutnosti bránit se záplavě německých zvukových filmů. Samo německé velvyslanectví ovšem konstatovalo, že tyto útoky nemají na publikum žádný vliv a filmy mají velký ohlas. Přesto bylo snažení nacionalisticky (a protibenešovsky) orientovaných politických skupin (Koch uvádí jména Stříbrný, Gajda a Pergler) vykládáno jen jako další z projevů „každodenní politiky drobných provokací“.¹⁷

Kromě filmové problematiky se Moravcová nevyhýbá ani dalším otázkám kulturních vztahů mezi ČSR a Německem. Popisuje např. alergickou reakci německých politických kruhů na některé československé filmy s válečnou tematikou, protože se Německo obávalo „antiněmeckého zaměření“. Podobné reakce přicházely ovšem také z druhé strany. Pražské Německé divadlo se navzdory relativně vysoké státní podpoře potýkalo s ekonomickými problémy, které se snažil napomáhat řešit velvyslanec Koch. Týž ovšem v roce 1934 informoval Berlín, že divadlo ovládá židovská klika, což znamenalo konec myšlenek na podporu divadla z Německa. V rámci studentských výměn si československá strana stěžovala, že při udělování stipendií pro studium v Německu dostávají přednost sudetští Němci.¹⁸

Třetí část knihy je nazvána *Pokusy o alternativy: Evropská hnutí*. Autorka zde opouští oblast československo-německých vztahů a přechází do sféry soukromých projektů (středoevropské integrace, byť některé z nich byly v jistých obdobích úzce propojeny s politikou některých evropských zemí). Toto téma je v českém vědeckém prostředí posledních let poměrně populární (připomeňme jen ediční činnost nakladatelství ISE vedeného Rudolfem Kučerou nebo 1. díl knihy brněnského autora Vladimíra Goněce *Evropská idea*). Moravcová popisuje především historii panevropského hnutí, aktivity maďarského národohospodáře Eleméra Hantose, Karla Antona prince Rohana a Václava Schustera. Pokoušíme-li se najít styčné plochy mezi myšlenkami zmíněných osob, dospíváme k přesvědčení, že šlo o výrazně konzervativní myslitele, mnohdy s tendencí k autoritativnímu pojetí politiky. O tom svědčí též popis jejich osobnostního rozvoje, který nám autorka – vedle popisu vývoje Panevropského hnutí, popřípadě jeho částečně či plně konkurenčních intelektuálních projektů – předkládá. Např. autor Panevropy Coudenhove-Kalergi neskrýval svůj obdiv k autoritativním rakouským kancléřům Dollfussovi a Schuschniggovi, stejně jako k jejich spojenci Mussolinimu (zároveň jasně odmítal Hitlerův nacismus) a racionálně si byl schopen zdůvodnit podporu italské kolonizaci Habeše.¹⁹ Podobně předseda Panevropské unie v ČSR Rudolf Schuster se v období Protektorátu jako národohospodář přiklonil k projektu nacistického hospodářského velkoprostoru.²⁰ Představitel „konzervativní revoluce“ Rohan pak kromě otevřených sympatií k Mussolinimu (myšlenka propojení Itálie s Rakouskem a s Maďarskem) hovořil také o „totální Evropě“.²¹ Vzhledem k těmto skutečnostem je otázkou, zda název kapitoly není poněkud eufemistickým.

Knihy Dagmar Moravcové je podle mého názoru zajímavým příspěvkem do diskuze o vývoji první Československé republiky. Tato diskuze se velmi často omezuje na zahra-

ničněpolitickou otázku, což nepochybně souvisí se způsobem založení státu a s jeho postavením v mezinárodních vztazích v meziválečném období. Stěžejní se mi zdá druhá část textu, pojednávající o československo-německých vztazích na přelomu 20. a 30. let, tedy v období, které (zde se s autorkou shoduji) často zůstává stranou zájmu. Nedostatkem se mi zdá to, že autorka v některých případech nevyužívá popis bilaterálních vztahů k obecnějšímu hodnocení z hlediska mezinárodních vztahů (např. v úvodu knihy naznačené optiky vztahu velmoc – malý stát). Uznávám ovšem, že takový přesah nebyl „zadáním“ a mohl by narušit strukturu a přehlednost textu.

Ve třetí části knihy Moravcová představila některé postavy nabízející intelektuální koncepty integrativních propojení, převážně ve střední Evropě. Již to, že jednotlivé kapitoly jsou velmi často „ztotožněny“ s jednou osobou, ukazuje, že šlo o projekty jednotlivců, respektive malých skupin, které sice mohly disponovat vlivem, ale postrádaly skutečnou politickou podporu (snad s výjimkou A. Brianda); dokonce i mnohdy idealistický T. G. Masaryk označil projekt Panevropy za „*sympatický, ale nerealizovatelný*“.²² Teprve koordinace těchto projektů, vynucená vývojem po roce 1933, válkou a sovětskou hrozbou samostatnosti Evropy, byla skutečnou alternativou k „versailleskému systému“ i ke „koncertu velmocí“.

Ladislav Cabada

¹ Moravcová, Dagmar: Československo, Německo a evropská hnutí 1929–1933. 1. vydání. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2001, s. 8.

² Tamtéž, s. 14–15.

³ Tamtéž, s. 34.

⁴ Tamtéž, s. 38.

⁵ Locarnská konference se konala v říjnu 1925 za účasti Velké Británie, Francie, Německa, Itálie a Belgie; tzv. vedlejšími účastníky byly ČSR a Polsko. Jejím výsledkem byla garance západních hranic Německa, zatímco ve vztahu k jeho východním hranicím byla dohodnuta pouze smlouva o smířčím řešení případných sporů.

⁶ Viz Moravcová, Dagmar: cit. dílo, s. 33.

⁷ Viz tamtéž, s. 47.

⁸ Viz tamtéž, s. 84.

⁹ Viz tamtéž, s. 109.

¹⁰ Viz tamtéž, s. 122.

¹¹ Viz tamtéž, s. 133.

¹² Viz tamtéž, s. 135.

¹³ Viz tamtéž, s. 141–142.

¹⁴ Tamtéž, s. 145.

¹⁵ Viz tamtéž, s. 148.

¹⁶ Tamtéž, s. 152.

¹⁷ Tamtéž, s. 200.

¹⁸ Viz tamtéž, s. 217.

¹⁹ Viz tamtéž, s. 268.

²⁰ Viz tamtéž, s. 325.

²¹ Viz tamtéž, s. 312.

²² Tamtéž, s. 247.